

Ordre eller opfordring? Direktive sproghandlinger i dansk-russiske filmoversættelser

Dina Nikulicheva, Ruslands Videnskaberne Akademi og Moskvas Statslige Lingvistiske Universitet

Abstract: The article compares directive utterances from Danish film-dialogues with their translations into Russian. The attention is focused on some typical deviations between the two languages in pragmatic meanings communicated by their imperative structures and other volitive utterances. Those deviations stem from basic differences between Danish and Russian which belong to different communicative supertypes as described in Per Durst-Andersen's cognitive-semiotic theory of human communication. Danish as a hearer-oriented language is developing a special paradigm of analytic imperative structures aimed at denoting different levels of communicative contract between the speaker and the hearer. Unlike Danish, forms of imperative in Russian, a typical reality-oriented language, denote different levels of the speaker's volitive impact on the hearer.

Keywords: Speaker-oriented / hearer-oriented language, directive speech acts, communicants, speaker's volitive impact, rapport-establishing analytic imperative structures.

Resultater fra Per Durst-Andersen (fx 1993, 1994, 2011a, 2011b) viser, hvordan et sprogs struktur afslører centrale elementer af et sprogsamfunds mentalitet. Han viser, at forskellige sprog ikke kommunikerer helt det samme indhold, og at det derved styrer vores måde at tænke på lidt forskelligt. Durst-Andersens ideer har vakt stor interesse i Rusland (Nikulicheva 2013). I denne artikel vil jeg gerne vise de kulturmentale forskelle, som kommunikeres af danske og russiske direkte former.

Emnet får mig til at tænke tilbage på den tid, hvor jeg lige var begyndt at læse dansk på M.V. Lomonosov Moskva Statsuniversitet og havde min første praktik som tolk for danske turister. Som nittenårig studerende gjorde jeg mit yderste for at passe mit job godt og være høflig og imødekommende. Pludselig forbavsede den danske rejseleder mig ved at sige: "Du er en sød pige, men du taler til os som en streng lærerinde". Det var et slemt chok for mig! Jeg havde jo smilet til alle, jeg havde været Des med de fleste turister, og jeg havde oven i købet altid brugt det høflige udråbsord *værsgo* eller *vær så venlig*: *Værsgo at tage jeres kufferter med! Kom værsgo ind! Vær så venlig at tale langsommere!* Så hvad var der egentlig galt med mig?!

Siden den dag begyndte jeg at lytte til, hvordan danskerne talte med hinanden og opdagede til min forbavselse, at de selv brugte mange direkte imperativer i deres daglige tale – faktisk meget oftere end "mere høflige" indirekte sproghandlinger som modale spørgsmål eller spørgesætninger med *ikke!* (Fx *Giv mig lige en blyant* i stedet for *Kan du ikke give mig en blyant?*). Men disse henvendelser i imperativ blev typisk ledsaget af en eller anden modal partikel, hvilket dannede en særlig kommunikativ "undertone".

Sådan opdagede jeg for første gang, at brugen af imperativ i dansk er meget anderledes end i russisk, hvor kombinationen af *ly* 'De' med *požalusta* (= eng. *please*) i sætninger i imperativ garanterer, at man er høflig. Russiske mødre kalder endda *požalusta* for "det magiske ord", når de lærer deres børn at være høflige. Hvis man på russisk siger *Sadis!* 'Sæt dig ned!' eller *Zaxodi!* 'Kom ind!', lyder det enten uhøfligt, familiært eller meget uformelt (og det er faktisk tonen, der bestemmer forskellen). Men hvis man siger *Požalusta sadites!* (i imperfektivt aspekt) eller *Požalusta s'ad'te!* (i perfektivt aspekt), direkte oversat 'Værsgo sæt Dem ned!' eller *Zaxodite požalusta* 'Kom <De> værsgo ind!', så lyder det høfligt, uanset det valgte aspekt og placeringen af "det magiske ord" i sætningen. Det var først meget senere, at jeg opdagede at selve placeringen af partiklen *værsgo* på dansk kan spille en vigtig rolle: "Hvis det anbringes inde i sætningen, kan

værsgo såmænd bruges til at gøre en ordre særlig brysk: *kom værsgo her hen, sæt værsgo din cykel på plads først!*” (Hansen 1974, 9), ligesom i det mere mundrette *Du kan værsgo at gå i seng nu!*.

Hvis en russisk afsender forventer, at modtageren vil reagere negativt, bruger han typisk indirekte sproghandlinger: *Vy ne podvinetes?* ‘Vil De ikke flytte Dem?’ *Vy ne mogli by podvinuts’a?* ‘Kunne De ikke flytte Dem?’ Disse indirekte sproghandlinger med den negative partikel (rus. *ne* / dan. *ikke*) er tilstedeværende både i russisk og i dansk tale. Forskellen mellem dansk og russisk kommer først til syne, når vi sammenligner direkte sproghandlinger, for der findes et hav af negative bydemåder i form af faste talemåder i russisk, som ikke kan oversættes som negative imperativer til dansk: *Ne zabud’ (zaxvatit’ sviter)!* Bogst. **Glem ikke... = Husk... (at tage trøjen med)!* *Ne bespokojs’a!* = *Tag det roligt!* *Ne dergajs’a!* = *Slap af!* *Ne opazdyvaj!* = *Husk at komme til tiden.* / Kom nu ikke for sent/ Du skal ikke komme for sent, vel?

Indtrykket er, at russere ubevidst forventer flere negative reaktioner under kommunikation end deres vestlige samtalepartnere. En tydelig illustration viste sig for mig til et russisk-amerikansk psykologiseminar afholdt i Moskva i begyndelsen af halvfemserne. Russiske og amerikanske deltagere fik samme spørgeskema med anmodninger rettet til en fremmed person om fx at vise vej, bytte plads, række dem en vare osv. Måske har situationen ændret sig siden da, men dengang – lige efter Sovjettiden – var forskellen iøjnefaldende. Hvor amerikanerne i gennemsnit forventede én negativ reaktion ud af fire anmodninger, viste det sig, at russiske deltagere forventede op til tre negative svar ud af fire.

Sproglige strukturer afspejler samme tendens. I bogen ”Where Russians Go Wrong in Spoken English” anfører den amerikanske professor i russisk og simultantolk i FN Lynn Visson talrige eksempler på russiske negative imperativer med tilsvarende engelske paralleller, som ikke har nogen nægtelse, men hvor russiske oversættere – efter russisk mønster – ofte fejlagtigt beholder nægtelse:

- *Ne isčezaj/ ne propadaj!* *Do not disappear! Correct: *Stay in touch!* = *Vi ses!*
- *Bol’she ne bolejt’e.* *Don't be sick again. Correct: *Stay well.* = *Hav det godt!*
- *Ne padaj duxom/ Ne unyvaj/ Ne vešaj nosa.* *Do not be in despair/sad. Correct: *Cheer up/Chin up /Hang in there!* = *Det skal nok gå!* / Tab ikke modet!
- *Po gazonam ne xodit’.* *It is forbidden to walk on the grass. Correct: *(Please) keep off the grass.* G må ikke betrædes!

Hvad forgår der mellem kommunikationens parter i direkte situationer i forskellige kulturer? Hvilke pragmatiske betydninger ligger skjult i én sprogkultur og bliver fremhævet i en anden? Per Durst-Andersens sprogsupertypeteori hjælper os med at fokusere på de relevante mellemsproglige forskelle, systematisere dem og forklare dem ud fra en sproglig synsvinkel.

I denne artikel præsenterer jeg en sammenligning af direkte sætninger fra danske film med deres russiske oversættelser. I overensstemmelse med Per Durst-Andersens teori analyseres de betydninger, der typisk verbaliseres i viljeerklærende situationer i dansk som et *modtagerorienteret* sprog og i russisk som et *virkelighedsorienteret* sprog (se fx Durst-Andersen 2003, 2004, 2011b).

Sprog materialet bygger på dialoger fra to danske film fra 2010: Mikkel Nørgaards komedie ”Klovn the movie” og Jørgen Lerdams tegnefilm ”Olsenbanden på de bonede gulve”, som jeg oversatte under filmfestivalen ”Den danske bølge”. En sammenligning af nødvendige afvigelser i oversættelsen til russisk giver et værdifuldt materiale, som jeg nu vil gøre rede for.

Lad os først se på danske strukturer, der hyppigst oversættes med russiske negative imperativer. Som regel er det modale prædikater: *Du skal ikke spille hellig!* eller *Du skal ikke røre ved noget!* Hvis man skulle oversætte disse sætninger uden for deres pragmatiske kontekst, kunne man godt vælge direkte russiske paralleller med modale verber: *Ty ne dolžen / (Tebe) ne nado*

izobražat' iz seb'a sv'atovo. Ne nado ničevo trogat'. Men i dialogerne fra "Klovn the movie" ville denne oversættelse lyde klodset. Den rigtige pragmatiske parallel i russisk skal være imperativ i negativformen: *Ne izobražai iz seb'a sv'atovo! Nievo ne trogai!* Direkte oversat: 'Rør ikke ved noget. Spil ikke hellig'.

Hvad adskiller de to sprogsystemer, så de vælger forskellige pragmatiske verbaliseringer, selv om de råder over samme sproglige udtryksmidler? Svaret ligger i det som Per Durst-Andersen kalder for "sprogenes mentale grammatik".

Som et modtagerorienteret sprog lægger dansk meget større vægt på modtageren af påbuddet end russisk gør det. De nuancer, som udtrykkes af adskillige danske modale verber, udelades i russisk oversættelse, for de opfattes som overflødige: *Du skal lige rette dig op, Bo.* (Jf. rus. *Stoj pr'amo, Bo*). *Det må du aldrig gøre igen.* (Jf. rus. *Nikogda tak bol'se ne delai*). – *Vi kan snakke om det derhjemme.* – *Vi skal snakke om det nu!* (Jf. rus. – *My ob etom doma pogovorim. – Pogovorim ob etom sejčas!*).¹

En russer ignorerer de – for en dansker vigtige – nuancer, fx om budskabet afspejler en objektiv nødvendighed (*må*), "eksternt betinget" af "en kausal faktor i omverdenen" (Hansen & Heltoft 2011: 782-784), en mulighed (*kan*), eller en pligt, internt betinget af budskabets modtager (*skal*). I russisk, som et virkelighedsorienteret sprog, er formålet at konstruere en virtuel virkelighed og forsøge at føre den ud i livet via budskabet til modtageren. Modtagerens rolle er herved betydeligt ringere. Det drejer sig primært om at påtvinge en ønsket virkelighed, præget af den uønskede handlings fravær: som i engelsk "no touching". Derfor udtrykkes de mest kategoriske krav på russisk ikke af imperativ (formen, der indbefatter en modtager) men af infinitiver, ofte i negativformen, hvor modtageren er elimineret: *Ne pikasat'sa! Rukami ne trogat'!* = *Må ikke berøres! Ne kurit'!* = *Rygning forbudt! Ne sorit'!* *Affald forbudt!* osv.

Således er infinitivordrer særlig typiske i russisk for kommunikationen inden for militæret. Ifølge Durst-Andersen (i Boas 2012) bruges der derimod hele tiden imperativ i det danske militær: "Læg Dem ned, Stå ret. Alle ret! Fremad gå! Det gør man ikke i Rusland. Her siger man i stedet for: *ležat'!* 'at lægge sig ned', altså en infinitiv, fordi der i det russiske militær i forvejen er en stiltiende kontrakt om, at du som soldat skal adlyde din overordnede uanset hvad. Hvis en overordnet pludselig brugte imperativer, ville han åbne for, at man kunne genforhandle den kontrakt, og det kan man naturligvis ikke i det russiske militær".

Den danske modale viljeerklæring kan også oversættes med det russiske perfektive aspekt i fremtidsform, som i eksemplet: Jf. *Vi skal snakke om det nu!* og rus. *Pogovorim ob etom sejčas!* Både i dansk og i russisk findes der en kohortativ bydeform, fx dansk *Lad os snakke om det nu*, hvilket fuldstændigt svarer til russisk *Davajte pogovirim ob etom sejčas*. Men det er vigtigt at understrege, at den danske modale viljeerklæring i oversættelser ofte erstattes af russiske indikativformer, og ikke blot med fremtids- eller nutidsformer, men endda med datidsformer. Det sker ofte i den slags pragmatiske situationer, hvor afsenderen har myndighed over for modtageren. Det typiske eksempel er lærernes replikker over for skolebørn. For eksempel lyder den russiske oversættelse af lærerens opfordring til eleverne i "Klovn" *Lad os samles!* mere naturlig med præsens indikativ *Vse sobirajems'a* i stedet for den mere bogstavelige kohortativ *Davajte sobirat'sa*. Russisk datids perfektive aspekt lyder særlig autoritært og utålmodigt som fx i en lærers irriterede udråb: *Ivanov, vstal i vyshel iz klassa!* hvilket betyder nærmest: 'Ivanov, ud af klassen, nu!' Men dette volitive indhold udtrykkes med russisk datids perfektive aspekt (bogstaveligt: 'Ivanov, du har rejst dig og er gået ud af klassen!'). Jo mere intenst afsenderens krav er, desto større er hans vilje til at konstruere den ønskede virkelighed og føre den ud i livet ved sit budskab til modtageren. Brugen af indikativ i stedet for imperativ (som om handlingen allerede foregår i

1 Det er bemærkelsesværdigt, at svensk i denne henseende skiller sig fra dansk og er tættere på russisk: Vär inte skenhelig! Gör aldrig om det! Rör ej!

virkeligheden) udtrykker denne intensitet. Herved elimineres kommunikativ kontakt med modtageren. Bemærkelsesværdigt er, at *požalusta* ikke bruges i den slags viljeerklæringer, jf. den korrekte anvendelse med imperativformer: **Požalusta, ložites'**, eller *Ivanov, požalusta, vstan' i vydi iz klassa!* med den ukorrekte med infinitivformen: *?Požalusta, ležat!* eller i indikativformen: *Ivanov, ?požalusta, vstal i vyshel iz klassa!*

Kontakten erstattes her med det, som jeg vil foreslå vi kalder for "afsenderens volitive rækkevidde" (volitivnaja dos'agaemost'). En russisk afsender tiltager sig myndighed for at få sin vilje over modtageren og bestemme – sprogmæssigt – over situationens forløb, hvis han opfatter, at modtageren er inden for hans volitive rækkevidde. Infinitiv og indikativ med påbudsbetydning har altså større volitiv rækkevidde end den egentlige påbudsform; imperativ.

Russisk aspekt spiller også en vigtig rolle. Afsenderen kommer tættere på modtageren, hvis imperativformen står i imperfektivt aspekt i stedet for perfektivt aspekt. Lad os sammenligne to situationer: En læge til en patient: **Vojdite!** 'Kom ind' (i perfektivt aspekt, hvis han ikke kan se patienten), men **Vhodite, sadites!** 'Kom inden for, sæt Dem ned' (i imperfektivt aspekt, hvis han ser modtageren komme ind). En mor til barnet: **Vymoj ruki!** 'Vask hænderne!' (i perfektivt aspekt – til barnet med snavsede hænder), **Moj s mylom!** 'Vask med sæben!' (i imperfektivt aspekt, hvis hun ser barnet i færd med handlingen). Et andet typisk eksempel er intensivering af et gentaget krav: **Zakroj okno!** 'Luk vinduet' (i perfektivt aspekt, hvis det er førstegangshenvendelse). **Zakryvaj že!** Eller **Zakryvaj nemedlenno!** 'Luk det nu!' = 'Så luk det dog!' (i imperfektivt aspekt, hvis modtageren ikke skynder sig med at opfylde det første krav).

Der er vigtigt at understrege, at afsenderens volitive rækkevidde ikke er det samme som hans kontrol over modtageren. For begrebet volitiv rækkevidde har en bredere betydning. Et barn har fx ikke kontrol over sin mor, men moren befinder sig naturligvis inden for barnets volitive rækkevidde. Derfor er det helt naturligt, at barnet kan få sin vilje ved at sige til moren: **Daj konfetu!** (i perfektiv imperativ) 'Giv mig et bolsje'. Men morens rækkevidde over barnet er større. Hun har kontrol over barnet. Derfor kan hun godt sige til barnet **Davaj (s'uda) konfetu!** (i imperfektiv aspekt), hvis barnet har et bolsje, som det ikke må spise. Den samme imperfektive imperativ kan barnet ikke bruge over for moren.

Russisk imperativs aspektformer har altså forskellig volitiv rækkevidde. Mens afsenderen med perfektivt aspekt når frem til modtageren ved blot at anmode om et ønsket resultat, så skaber det imperfektive aspekt den betydningsnuance, at afsenderen har myndighed til at kontrollere processen. Dette bekræftes ved begrænset brug af høflighedsmarkøren *požalusta* med det imperfektive aspekt (hvis det blot ikke drejer sig om iterativ betydning), jf. **Zakroj požalusta okno!** 'Luk vinduet, tak' / **Zakryvaj ?požalusta okno nemedlenno!** 'Luk vinduet nu, tak' / men **Zakryvaj požalujsta okno každyj raz, kogda uhodish!** 'Luk vinduet, når (=hver gang) du forlader huset'.

Vi ser altså, at brugen af *požalusta* er et kommunikativt tegn på, at afsenderen reducerer sin volitive rækkevidde og erstatter den med taknemlighed, for hvis modtageren tilfredsstiller ønsket, belønnes han obligatorisk med *spasibo!* 'tak'. Ethvert *požalusta* forudsætter *spasibo*.

Hvor brugen af imperativ i russisk i stor grad handler om, hvordan afsenderen vurderer sin volitive rækkevidde over modtageren uden at tage særlig hensyn til modtagerens holdning, så tager man i dansk primært hensyn til modtagerens holdning til anmodningen. Dette er afgørende for, hvilken grammatisk form afsenderen vælger i sin viljeserklæring.

I denne henseende spiller det af Per Durst-Andersen (i Boas 2012) indførte begreb *en sproglig kontrakt* en vigtig rolle: "Vi er vant til at tænke på imperativer som ordrer, men i virkeligheden er det et forhandlingsoplæg. *Man vil gerne lave en sproglig kontrakt med den, man siger det til.* Man beder nogen sætte sig ned, og modparten kan så vælge at opfylde kontrakten ved at sætte sig ned. På den måde kommer man meget tæt på hinanden."

Det forekommer mig, at begrebet *sproglig kontrakt* er mere dækkende for den danske imperativs pragmatik end den russiske. Hvor en russer med imperativformen markerer sin status i

den reelle verden over for modtageren, så fokuserer en dansker mere på modtagerens forventede holdning til sin anmodning. Og netop dette markeres ved et nuanceret system af modalpartikler, som ofte bliver ignoreret af russere, når de taler dansk.

Det er netop imperativer med modalpartikler, der udgør kernen af imperativsystemet i moderne dansk, hvor de er tilstrækkelige til at oprette den krævede kommunikative kontrakt. Dette gør anvendelsen af de ”høflige” indirekte sproghandlinger overflødig. Lad os sammenligne de russiske imperativer *Podvintes!*’ eller *Podvintes’ požalusta!*, som – på trods af anvendelsen af *De*-formen² og høflighedsmarkøren *požalusta* – betegner, at modtageren befinder sig inden for afsenderens større (i *Podvintes!*’) eller mindre (i *Podvintes’ požalusta!*) volitive rækkevidde. Ved brug af det modale spørgsmål: *Vy ne mogli by podvinut’sa?* understreges, at modtageren står uden for afsenderens volitive rækkevidde og har frit valg. Sidstnævnte eksempel har et direkte dansk korrelat med modalformer: *Kunne du/ (De) ikke flytte dig/(Dem) lidt?* Men det ser ud til at imperativ med modalpartiklen *lige* og pronomenet *dig* i daglig tale lyder mere naturligt: *Flyt dig lige lidt!*

Den vigtige rolle af modalpartikler i volitive kontekster bekræftes ved analysen af filmmaterialet. Knap 10 procent af alle volitive kontekster i filmen ”Klovn” var formuleret som modale spørgsmål. Overraskende nok viste det sig, at deres kontekster var mere grove og bryske end de kontekster, hvor viljeserklæringen blev udtrykt af imperativer med modale partikler. For eks.: *Hør her, din møgfisse. Aflever bilen. Ellers får du en paraply op i røven. Forstået? Vil du ringe efter Poulsen?* eller: *Kunne du ikke en anden gang holde pikken i bukserne?* Det er typisk at disse modale spørgsmål oversættes til russisk med imperativ, faktisk med de mest kategoriske imperativformer i imperfektiv aspekt: *‘Slušaj, ty, tsipočka! Davaj s’uda avtomobil!’ Ne to ja tebe zont v zadnitsu zasunu! Pon’ala? Živo zvoni Poulsenu!* Eller: *‘V sledušij raz, bud’ l’ubezen, derži svoevo ”družka” v uzde!’*

I daglig tale opfattes anvendelsen af modale spørgsmål som alt for etikettepræget, dvs. som pragmatisk overflødig. Som følge heraf anvender man i dag modale spørgsmål til at markere ekspressive kontekster. Min iagttagelse af indirekte sproghandlingers mindre frekvens i dansk i forhold til imperativer bekræftes af Durst-Andersen (2011a: 119), hvor han bl.a. undersøger danskernes typiske vanskeligheder ved deres kommunikation på engelsk: ”Det viser sig at danskere mere eller mindre obligatorisk benytter sig af partikler i forbindelse med direkte sproghandlinger. Disse findes ikke på engelsk, hvorfor danskere i den netop gennemgående undersøgelse var tvunget til at bruge indirekte sproghandlinger. På den måde blev danskerne tvunget til at udforme en social kontrakt på en måde, som de ikke er vant til”.

Resten af artiklen vil dreje sig om, hvordan den mest frekvente type af danske imperativer, dvs. imperativer med modale partikler, fungerer i de analyserede danske film. Materialet vidner om at der må være opstået en ny grammatisk kategori inden for den danske imperativmodus – nemlig en grammatisk kategori, der udtrykker *grad af kontrakt*, dvs. *enighedsgrad mellem kommunikationens parter* fordi hensynet til modtageren er afgørende. Da der ikke har eksisteret et særligt navn for denne grammatiske betydning før, vil jeg her foreslå en betegnelse, der er lånt fra psykologien, nemlig *rapport-kategori*. Ved *rapport* (fra fransk *re* + *aporter*, ’at bringe tilbage’) forstår man den proces i forholdet til et andet individ, hvor man opbygger tillid, samarbejdsvillighed og tryghed, jf. betydningen af ordet *rapport* i engelsk: “a relationship of mutual understanding or trust and agreement between people”.³

Man kan kun tale om en særlig grammatisk kategori, hvis den er repræsenteret ved en

2 I overensstemmelse med det russiske sprogs virkelighedsorientering kan man sige, at modsætningen af *De*- og *du*-former (*Podvintes’* vs. *Podvin’s’a*) kommunikerer forskellig social afstand mellem kommunikationens parter i den reelle verden.

3 Denne definition findes bl.a. i følgende kilder: The Free Dictionary (<http://www.thefreedictionary.com/rapport>) og *Vocabulary.com* (<https://www.vocabulary.com/dictionary/rapport>).

opposition af to eller flere former, der danner et paradigme. I et analytisk sprog som dansk kan paradigmet dannes af modsatrettede analytiske former, fx paradigmet af den analytiske passiv: *bliver læst, blev læst, er blevet læst, var blevet læst, vil blive læst, vil være blevet læst*. Ligeledes kan vi konstatere, at der nu aktivt opstår ”imperative komplekser” (imperativ + modalpartikel): (*Imp. + bare, Imp + lige, Imp. + nu, Imp + så*) i moderne dansk, og at denne dynamiske proces foregår i fuld overensstemmelse med sprogets karakteristik som et modtagerorienteret sprog og i strukturel overensstemmelse med generelle analytiske tendenser i det danske sprogs udvikling. I alle germanske sprog dannedes de verbale analytiske former jo ved, at en af syntagmets komponenter forstærkede den grammatiske betydning og svækkede den leksikalske betydning. Samtidig har den grammatiske komponent fået en anden stilling i sætningsskemaet (se Poul Diderichsens teori): *Jeg har skrevet bogen < Jeg har bogen skrevet*. Alle danske verbale kategorier (tempus, diatese, modus) blev involveret i denne proces. Dannelsen af imperative komplekser kan anses som en videreførelse af denne analytiske tendens.

Ifølge Per Durst-Andersens teori er modtagerorienterede sprog som dansk og engelsk rettet mod afsenderens sammenligning af sin egen opfattelse af situationen – eller af sin erindring om situationen – med modtagerens opfattelse eller erindring. Herved løses opgaven af indholdets synkronisering i kommunikationsparternes hoveder. Imperativ udgør et frugtbart område for den pragmatiske nuancering af betydninger, som er aktuelle for begge parter.

Durst-Andersen (1991: 57-59) beskriver de pragmatiske forskelle ved partiklerne *bare, lige, nu, så* i imperativbrug (*Sæt Dem bare ned! Sæt Dem så ned, Sæt Dem lige ned! Sæt Dem nu ned!*) ved at sætte *lige* og *nu* som ”aletisk modalitet” i modsætning til *bare* og *så* som ”deontisk modalitet”:

Tabel 1: Modalitet i *lige, nu, bare* og *så*

aletisk modalitet		deontisk modalitet
mulighed	<i>lige</i>	<i>bare</i>
nødvendighed	<i>nu</i>	<i>så</i>

Lad os se på disse fire partikler fra en synsvinkel af *enighedsgrad mellem kommunikationens parter*. Partiklen *bare* bruges typisk i høflighedsprægede situationer, hvor man vil være venlig og skabe en god stemning: *Spis bare! Tag bare en portion mere!* En anden typisk kontekst for *imperativ + bare* er et forslag og samtidig en tilladelse, rettet af værten mod sine gæster: *Kom bare indenfor!* Fælles indhold, som kommunikerer ved brugen af *imperativ + bare* er, at afsenderen antager, at modtageren *gerne* vil opfylde opfordringen, men måske ikke kan få sig selv til det.

Partiklen *lige* bruges med imperativ i situationer med en ligestillet kommunikation, hvor afsenderen ikke forventer nogen indvendinger fra modtagerens side. Typiske eksempler er en kundes henvendelse til ekspedienten: *Jeg vil gerne have et halvt kilo æbler, nej giv mig lige et kilo!* eller en anmodning til bordherren: *Ræk mig lige saltet!* Indholdet, som kommunikerer ved brugen af *imperativ + lige*, er at afsenderen antager, at modtageren *godt* kan opfylde opfordringen.

I alle fire eksempler anvendes i russisk *De*-formen og høflighedsmarkør *požalusta*: *Ugošajtes’, požalusta! Požalusta, berite ješo!* (imperf.) *Prohodite požalusta!* (imperf.) *Dajte, požalusta,* (perf.) *kilo jablok! Peredajte, požalusta,* (perf.) *sol!*. Som vi ser, bruger man imperfektivt aspekt i de første to eksempler og perfektivt aspekt i de to sidste. I det hele taget ser det ud til, at det russiske imperfektive aspekt betegner at afsenderen kommer tættere på modtageren – både i situationer af benefaktive og tvingende viljeserklæringer, jf. værtens høflige imperfektive aspekt i *Prohodite požalusta!* *Kom bare ind,* og politibetjentens barske i *Brosaj pistolet! Læg pistolen!* Perfektive imperativer ville i disse situationer lyde meget mere distanceret: forholdsvis mere officielt i *Projdite požalusta!* og mere roligt i *Bros’ pistolet!*

Partiklen **nu** bruges med imperativ i de kontekster, hvor afsenderen antager, at modtageren tøver med at opfylde kravet: **Sælg mig nu disse piller!** Dette eksempel er fra Durst-Andersen (1991) og omhandler en patient der på et apotek beder om medicin uden at have recept fra en læge. **Kom nu i gang!** – er en typisk dansk kliche, der opfordrer en tøvende modtager til at gøre noget. Indholdet, som kommunikerer ved brugen af *imperativ + nu*, er at afsenderen antager, at modtageren *nødigt* vil opfylde opfordringen.

Endeligt betegner brugen af partiklen **så** med imperativ, at afsenderen i forvejen forventer en negativ reaktion fra modtageren og er parat til at få modtageren til at gøre det, selv om modtageren ikke er villig til det og næppe vil gøre det.

Det er vigtigt at understrege, at præcis den samme rapport-skala i dansk både er repræsenteret i den imperative viljeerklæring og i den indikative viljeerklæring: *Kom bare!* ↔ (du) *vil gerne*; *Kom lige!* ↔ (du) *vil godt*; *Kom nu!* ↔ (du) *vil nødig*; *Kom så!* ↔ (du) *vil næppe*. Dette vidner om dannelsen af et særligt analytisk paradigme, der nuancerer de betydninger, som viser sig at være særligt vigtige for et modtagerorienteret sprog.

Lad os se, hvordan de ovennævnte imperative komplekser fungerer i danske filmdialoger, og hvilke varianter af deres oversættelse til russisk der findes.

Min analyse bygger både på lydbåndet af ”Klovn the movie” og ”Olsenbanden på de bonede gulve” og på filmenes undertekster. Det sidstnævnte er vigtigt, for den generelle regel er, at indholdet i underteksterne altid skal reduceres (Se Gottlieb, 2000). Der tillades ikke flere end 32 tegn per billede. Den første ting, der forsvinder i russiske undertekster, er partikler. Men i dansk viste det sig at være anderledes: alle imperative partikler blev beholdt i de danske filmtekster. Og dette bekræfter deres betydningsmæssige værdi.

Følgende afsnit fra ”Klovn the movie” giver indtryk af, hvor talrige imperativpartikler er i danske dialoger:

CASPER: *Vi kører, Frank!* ‘Uježžajem, Frank!’

FRANK: *Bo, bilen!* ‘Bo, avtomobil!’

POLITIBETJENTEN: *Læg nu pistolen.* ‘*Položi* pistolet’. (på dansk kommunikerer med **nu** at betjenten forsøger at overtale Frank, som ser ud til at tøve; på russisk er perfektivt aspekt valgt – *kladi* – for at vise, at betjenten i denne episode ingen reel kontrol har over den uforudsigelige Frank – og er klar over det).

FRANK: *Bo, ind i bussen!* ‘V avtobus, Bo!’

CASPER: *Kom så, Frank!* ‘*Begi* k nam, Frank!’ (på dansk kommunikerer Caspers stærke viljeserklæring på trods af Franks modstridende opførsel; på russisk – en stærk viljeserklæring takket være brugen af imperfektivt aspekt, der danner en sproglig illusion af en observeret løbeprocess, selv om Frank i episoden bliver stående).

FRANK: Casper, *bare kø!* ‘Uežžajte, Kasper!’ (I russisk oversættelse forsvinder betydningsnuancen, som udtrykkes af **bare**, at Frank gør sin opfordring til Casper og andre modtagere).

Det er ikke kun ændring af adverbets semantik, men også ændring af adverbets sætningsstilling, der danner et egentligt imperativkompleks. Partiklen skal stå på den sætningsplads, som Poul Diderichsen kaldte for *neksusadverbialer* (Diderichsen 1946). Samme partikel beholder, hvis den anvendes i en imperativsætning, men står forrest, sin adverbelle semantik og betegner altså følge, konsekvens: *Det er uartigt over for os andre. Så gå ud.* ‘Du opfører dig uartigt overfor os andre, derfor må du gå ud’ – betyder denne sætning, ligesom et andet eksempel: *Men som tingene udvikler sig, så giv mig den begmand.* Afsenderen siger ja til begmanden som *følge* af tingenes udvikling, men kræver selvsagt ikke at få begmanden. Jf. *Giv mig så den begmand!*

Kontekster med **nu** følger de samme principper. Rapportstiftende semantik kommer til syne

netop i imperative komplekser, dvs. når partiklen står *efter* imperativ: I ytringen **Få nu det med Mia på plads, inden vi tager af sted.** ‘Ty tol’ko **ulad**’ (perfektiv asp.) svoi dela s Mij pered našej poezdskoj’, forsøger Franks ven at overtale den ubeslutsomme Frank, som tøver med at sige til pigen, hvad han vil, fordi han selv ikke kan finde ud af det. Den følgende dialog virker særligt illustrativ for semantikken i et imperativkompleks med **nu**:

CASPER: **Vær med, Frank. ‘Prisoedin’ajs’a, Frank’.**

FRANK: *Nej, jeg sover.* ‘N’et, ja spl’u’.

CASPER: **Kom nu, Frank. Gør nu noget.** ‘Frank, nu **davaj** že, **sdelaj** što-nibud!’

I denne episode foreslår Casper, at Frank kan være med i en trekant. Det har Frank ikke lyst til, og han lader, som om han sover. Så begynder Casper at insistere i håb om at kunne overtale sin ven.

Når vi sammenligner den danske original og den russiske oversættelse, kommer vi igen til at se, at sprogene i samme imperativkonstruktioner ikke kommunikerer det samme indhold. Når der på dansk med **nu** markeres, at afsenderen er klar over, at modtageren kun nødig vil gøre, hvad man beder ham om, så bevidner en overgang fra imperfektiv imperativ **prisoedin’ajs’a** til perfektiv imperativ **sdelaj** što-nibud’ på russisk, at afsenderen kommer til at forstå, at hans volitive rækkevidde pludselig bliver ringere. Ved den første imperfektive imperativ viser afsenderen, at han råder over situationen (det var ham, der havde organiseret forlystelsen, han har kontrol over situationen og kan tilbyde en anden at deltage). Ved den sidste perfekte imperativ tilkendegiver han, at hans myndighed over modtageren viste sig at være mindre.

Overgangen fra imperfektivt til perfektivt aspekt (og tilbage) i russiske imperative episoder forekommer altså at afspejle en ændring af afsenderens opfattelse af sin kontrol over situationen. (I parentes skal det bemærkes, at det russiske imperfektive *Davaj!* blev til en opfordrende kliché – lige som den engelske *Come on!* – til forskel fra den perfekte *Daj!* som har beholdt sin egentlige leksikalske betydning ‘Giv mig!’).

I andre sætningsstillinger i viljeserklæringssituationer beholder **nu** sin leksikalske betydning. Betydningen ‘i det samme øjeblik’, ‘*straks*’ er mere emfatisk i forfeltet, end når **nu** står til sidst, jf. *Nu må du snappe ud af det pis.* / *Nu må jeg bede jer om at gå.* / *Hvad hvis han vågner? - Nu stopper du!* og *Gider du ikke lukke i nu?!* I alle disse eksempler ekspliciteres den leksikalske betydning i oversættelser: *Sejčas že prekrati pričitat’!* / *Ja vynužden poprosit’ vas nemedlenno ujt!* / *Prekrati nemedlenno!* ‘*A zatknut’sa ne hočes’?*’ / ‘*Zatknis’ nemedlenno!*’

Det er også bemærkelsesværdigt, at alle de anførte eksempler er indirekte imperative sproghandlinger. Dette kan forklares strukturelt: hvis imperativformen blev brugt, ville **nu** stå *efter* imperativen. I så fald ville den opfattes som en del af et imperativkompleks: **Snap nu ud af det pis!** **Gå nu!** **Stop nu!** **Luk nu i!** Og det betyder at den tidsmæssige komponent af **nu** ville blive reduceret, og det kommunikerede pragmatiske indhold ville være noget anderledes.

Typiske imperative kontekster med **lige** er episoder, hvor afsenderen beder modtageren om noget, der ikke er anstrengende for ham, og derfor ikke forventer nogen indvendinger fra modtagernes side: *Medina, kig lige på det!* ‘*Medina, vzg’ani* (perf.) *na eto!*’ / *Øjeblik, Frank. Gå lige ud. Jeg skal lige snakke med dig.* ‘*Frank, vydi* (perf.) *na minutku. Davaj pogovorim*’.

Som vi ser i den sidste sætning, bruges **lige** også i indirekte volitive sproghandlinger. Partiklen optager her også neksusadverbialernes plads og betegner at modtageren *godt* kan gøre det: *Du skal lige rette dig op, Bo.* / *Kasper, kommer du lige herop?* Men i sin viljeerklæring er afsenderen lidt mere intens. Og dette udtrykkes i russisk oversættelse ved imperfektivt aspekt: ‘*Stoj* (imperf.) *pr’amo, Bo*’. ‘*Kasper, davaj, idi* (imperf.) *s’uda!*’

Brugen af **bare** med imperativ præsupponerer, at modtageren selv *gerne* vil gøre det. Afsenderen kommer altså frem med et forslag, som er til gavn for modtageren. Dette er faktisk grunden til, at imperativ med **bare** er den høfligste af alle imperativkomplekser. Men betydning af

tilladelse udgør ikke en obligatorisk indholdsmæssigt komponent af komplekset *imperativ + bare*. Dette kan illustreres ved en episode fra «Olsenbanden», hvor assistenten foreslår statsministeren at se på H.C. Andersens pen, som de to er på vej til at stjæle:

STATSMINISTEREN: *Den ser nu ikke ud af ret meget.*

HALLANSEN: *Nej, Hr. Statsminister, men den er meget værdifuld, se bare her. Ta-dah... tredive millioner kroner fra forsikringen!*

Det er netop ændringen af partiklens sætningsstilling, der ændrer dens semantik ved at forstærke komponenten af tilladelse og herved at markere afsenderens status overfor modtageren: OLSEN (til sin assistent): *Bare lad dem være, efter i aften er de aktier ikke det papir værd, de er trykt på.* En anden episode er Olsens tilladelse til chaufføren: *Bare sæt mig af her, jeg går resten af vejen.* Til russisk kan disse tilladelser enten oversættes ved perfektive (dvs. mere distancerede) former af imperativer *Ostav' ih!* / *Vysadi men'a zdes'*, eller markeres ved modalverbet *možeš / možete: Možeš ih ne sobirat' / Možete vysadit' men'a zdes'*. I situationer af en tættere kontakt og tilladelsen til at fortsætte en proces kan tilladelsen oversættes med imperfektivt aspekt:

OLSEN: *Behøver du at gøre det der?*

KJELD: *Ja, for du har altså meget maling i hovedet.*

OLSEN: Nå, *så bare fortsæt.* 'Ladno, togda *prodolžaj*' (imperf.)

Uden for imperativ anvendelse har partiklen *bare* en anden betydning og har *begrænsende* semantik: *Hvad ved jeg, jeg er jo bare en proletar.* / *Det var sikkert bare noget fyrværkeri.* / *Jeg synes godt, du kunne sige tak, bare en gang imellem.*

Imperative komplekser udviser et andet særpræg, som er typisk for alle analytiske former, nemlig en sammensat karakter af den grammatiske betydningsdannelse. De sammensatte analytiske indikativformer dannes ved hjælpeverbernes kombination: *vil gøre* – futurum, *har gjort* – perfektum, *vil have gjort* – futurum perfektum. På samme måde kan sammensatte imperativkomplekser betegne mere udviklede betydninger ved sammensætning af et par modale partikler. Men deres rækkefølge og kombination er fikseret. For eksempel er kombinationer som **kom nu så* или **kom lige bare* umulige, mens sammensætninger som *kom nu bare* eller *kom da bare* meget udbredte. Se fx boligæglerens replik fra "Olsenbanden":

Sludder, Frederiksberg er for pensionister, og Østerbro er sooo last year. Men se nu bare denne spændende liebhaverlejlighed, i hjertet af det attraktive, happening Valby. Tæt på den nye metrooooo...

Da ægleren ser, at klienterne tøver med at tage lejligheden, går han i gang med at opreklamere den. Udover de dobbelt- og -fremmedklingende udtryk som *sooo last year*, *liebhaverlejlighed*, *happening Valby*, spiller imperativkomplekset *se nu bare* her en vigtig rolle. Ved at bruge det antager afsenderen på den ene side, at modtageren tøver med at tage tilbuddet (markør *nu*), og på den anden side at tilbuddet svarer til modtagerens interesser (markør *bare*).

Som vi ser, er betydningen af tilladelse, som vi så i de eksempler, hvor *bare* stod forrest i sætningen, fraværende. Høflighedssemantik, som vi så i eksemplet som *Kom bare ind, fru Lund!*, viser sig også at være sekundær. Dette bekræftes af de følgende eksempler fra "Klovn": *Kom nu bare i gang!* 'Da *davaj že, dejstvuj!*', hvormed Casper i den ovenomtalte episode opfordrer den uvillige Frank til at være med i "natteforlystelsen". Ved at bruge det sammensatte imperativkompleks tilkendegiver han to ting: 1. "Lad vær med at tøve (markør *nu*)"; 2. Du vil nyde det selv (markør *bare*)".

Tag **nu bare** det billede. ‘*Da snimaj* (imperf.) *že ty, nakonets!*’, siger Casper i en anden ”uartig” situation, da han tvinger Frank, som tøver (markør **nu**), til at tage et billede, som vennerne senere vil kunne bruge til deres fælles fordel (markør **bare**).

Et andet komplekst semantisk indhold dannes ved sammensætning af imperativ med partiklerne **da** og **bare**. I denne henseende anfører Durst-Andersen eksemplet *Sæt Dem da bare ned, fru Mortensen* og skriver, at anvendelsen af **bare** ”fjerner modtagerens eventuelle gæld”, og at anvendelsen af **da** kommunikerer at afsenderen selv ”ville også blive glad” (2011a, 116). Herved dannes en tættere kommunikativ kontakt. ”I kontrakt-indgåelsessituationer har danskere en stærk tendens til at være meget præcise og for alt i verden undgå tvetydigheden og dermed overlade noget til fantasien”(2011a, 117).

Det bliver altså klart, at det snarere er analytiske imperative komplekser end de isolerede imperativformer, der i det moderne danske sprog betjener forskellige pragmatiske nuancer af imperativsituationer (du vil gerne, du vil godt, du vil nødig, du vil næppe).

Dette fører os til spørgsmålet om brugen af isolerede imperativer i dansk. Analysen af alle isolerede imperativer fra de to film vidner om, at deres anvendelse er markeret – enten ved kommunikationsparternes på forhånd bestemte sociale roller (afsenderens sociale forhold til modtageren er sådan at han giver ordre), eller ved situationens særlige hastighed, når partiklens fravær signalerer, at situationen er så hektisk, at der simpelthen ikke er tid til at opretholde den kommunikative kontrakt.

Eksempler af den første type episoder er: *Kig op, Bo*. ‘*Podnimi* (perf.) *golovu, Bo*’ (mor – til barnet under fotografering). *Giv* mig min jakke. ‘*Daj* (perf.) *mne kurtku*’ (herren – til sin thailandske stuepige). *Stands i lovens navn, eller vi slipper hundene løs*. ‘*Imenem zakona, ustanovites* (perf.)’, *ili my spustim sobak!*’ (vogterne – til forbryderne). I de russiske oversættelser udtrykkes de angivne sociale rammer for kommunikationen ved anvendelsen af perfekte imperativer.

En anden type eksempler vidner altid om hastighed: *Bo, vågn op!* *Bo!* *Vi skal af sted!* - Hvad sker der, Casper! *Bo, vågn op!* ‘*Bo, prosnis*’ (perf.)! *Bo!* *My uežzaem!* - *Kasper, što proishodit?* *Bo, prosypajs’a!* (imperf.)/ *Tilkald* en vagt. Så, så! ‘*Pozovite* (perf.) *ohranu!* *Zovite že!* (imperf.)!’ Til russisk oversættes den første hastige opfordring normalt med perfektivt aspekt. Hvis opfordringen gentages, så intensiveres den med imperfektivt aspekt.

I denne artikel har jeg undersøgt forskelle i anvendelsen af direkte sproghandlinger i dansk og i russisk. En sammenligning af viljeserklæringssituationer fra danske filmdialoger med deres oversættelser til russisk har gjort det muligt at udlede nogle typiske indholdsmæssige forskelle, der kommunikerer i den ene sproglige kultur og udelades i den anden.

Undersøgelsen har bekræftet Per Durst-Andersens grundlæggende idé om forskellige sproglige supertyper. Hvor det danske grammatiske system (bl.a. imperativ) er bygget på basis af tegnets værdi i et modtagerorienteret kognitivt system, så er den russiske bydemåde-kategori primært fokuseret på afsenderens opfattelse af virkeligheden.

I sproghandlinger udtrykt i imperativ fokuserer russisk – som et virkelighedsorienteret sprog – på at konstruere en ønsket virkelighed og føre den ud i livet i budskabet til modtageren. Modtagerens rolle bliver hermed betydeligt ringere. Herved erstattes kommunikativ kontakt med modtageren med det, som i artiklen kaldes for afsenderens volitive rækkevidde. En russisk afsender får myndighed til at styre modtageren og bestemme – sprogmæssigt – over situationens forløb, hvis han opfatter modtageren som værende inden for sin volitive rækkevidde. Det resulterer i fravær af modale verber i russiske negative viljeserklæringer og i, at de mest kategoriske krav ikke udtrykkes på russisk af imperativer (former, der forudsætter en modtager), men af infinitiver, ofte i negativformen, hvor modtageren elimineres. Også brugen af indikativ i imperative situationer (som om handlingen allerede foregår i virkeligheden) forøger viljeerklæringens intensivitet og rækkevidde. I de egentlige imperative henvendelser kommer afsenderen tættere på modtageren, hvis han bruger imperfektivt i stedet for perfektivt aspekt. Brugen af *požalusta* er et kommunikativt tegn

på, at afsenderen reducerer sin volitive rækkevidde og erstatter den med taknemlighed.

Brugen af imperativ i russisk handler altså i høj grad om, hvordan afsenderen vurderer sin myndighed over for modtageren uden at tage særligt hensyn til modtagerens holdning. I dansk er det tværtimod hensynet til modtagerens holdning til opfordringen, som afgør den grammatiske form af afsenderens viljeerklæring, som er rettet mod at opstille sproglig "kontrakt". Den kontrastive analyse har vist, at begrebet *sproglig kontrakt* er mere dækkende for den danske imperativs pragmatik end for den russiske. Hensynet til modtageren er så vigtigt for den danske grammatiske mentalitet, at der opstår en ny grammatisk kategori inden for den danske imperativmodus – nemlig *rapport-kategorien* – der udtrykker grad af kontrakt, dvs. enighedsgrad mellem kommunikationens parter. Herved dannes et nyt paradigme af rapportstiftende analytiske imperative strukturer, som kan sættes i modsætning til et tilsvarende paradigme af analytiske komplekser for subjektiv viljeerklæring: *Kom bare!* ↔ (*jeg*) *vil gerne*; *Kom lige!* ↔ (*jeg*) *vil godt*; *Kom nu!* ↔ (*jeg*) *vil nødig*; *Kom så!* ↔ (*jeg*) *vil ikke/ næppe*. Som det vises i artiklen, foregår denne dynamiske proces i fuld strukturel overensstemmelse med generelle analytiske tendenser i det danske sprogs udvikling og i fuld overensstemmelse med sprogets karakteristik som et modtagerorienteret sprog.

Hvor en russer med imperativformen markerer sin status i den reelle verden over for modtageren, så fokuserer en dansker mere på modtagerens eventuelle holdning til sin opfordring. Og netop dette markeres ved et nuanceret system af modalpartikler, som russere ofte ikke opfanger i mødet med dansk.

Litteraturliste

- Boas, Andreas (2012). *Sprog og mentalitet: Tak er kun et fattigt ord*. URL: <http://videnskab.dk/kultur-samfund/tak-er-kun-et-fattigt-ord> Videnskab.dk 18-11-2012.
- Diderichsen, Poul (1946). *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.
- Durst-Andersen, Per (1991). 'Det indirekte i direkte sproghandlinger og det direkte i indirekte sproghandlinger'. *Sprog, kultur og kommunikation*. ARK, 62: 43-63.
- Durst-Andersen, Per (1992). *Mental Grammar. Russian Aspect and Related Issues*. Columbus, OH: Slavica.
- Durst-Andersen, Per (1993). 'Sproglige supertyper'. *Sprint*, 2: 25-29.
- Durst-Andersen, Per (1994). 'Sproglige supertyper'. *Sprint*, 1: 6-18.
- Durst-Andersen, Per (1995). 'Imperative frames and modality'. *Linguistics and Philosophy*, 18(6): 611-653.
- Durst-Andersen, Per (2011a). *Bag om sproget. Det kulturmentale univers i sprog og kommunikation*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Durst-Andersen, Per (2011b). *Linguistic Supertypes. A Cognitive-semiotic Theory of Human Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gottlieb, Henrik (2000). *Screen Translation*. København: University of Copenhagen Press.
- Hansen, Erik (1974). 'Imperativ'. *Mål og Mæle*, 4: 6-12.
- Hansen, Erik & Jørgen Lund (1988). *60 sprogminutter*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog. Bd.2. Syntaktiske og semantiske helheder*. Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Nikulicheva, Dina (2013). 'P. Durst-Andersen. Bag om sproget. Det kulturmentale univers i sprog og kommunikation. Review'. *Voprosy Jazykoznanija*, 1: 174-178.
- Visson, Lynn (2003). *Where Russians Go Wrong in Spoken English*. Moscow: R. Valent.